

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ХАРАКТЕРИСТИК І СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРАВОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Хлонь О. М.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології*

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

вул. Пирогова, 9, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-9733-8531

AlexKhlon@i.ua

Ключові слова:

*правосвідомість,
правовідносини, структура,
ставлення до права, розвиток.*

Дослідження спрямоване на вивчення правосвідомості, механізмів формування правосвідомих уявлень, визначення комплексної структури правосвідомості, методологію якого становлять загальнонаукові методи теоретичного аналізу, синтезу, узагальнення. Метою статті є всебічне вивчення феномену правосвідомості в контексті психології та визначення комплексної структури правосвідомості із врахуванням найважливіших її елементів та проблемних питань.

Встановлено, що пізнання правосвідомості здійснюється в рамках п'яти підходів: структурно-функціонального, формально-логічного, соціологічного, філософсько-гносеологічного, історичного.

Правосвідомість визначена як окремий неділимий складник, категоріальна сутність свідомості, що формує відношення до феноменів та категорій права, його похідних та перемінних, своєрідним чином пов'язує особистість із суспільством шляхом наділення її уявленнями про право як цілісну систему ціннісних категорій та процесів із ним пов'язаних, у зрозумілій для неї формі, через розуміння бажаних або небажаних форм діянь, сполучною ланкою між вимогами, оціночними судженнями, ідеалами та всім спектром правових категорій групи, суспільної формації або ж суспільства загалом та уявленнями, ініціативами, потягами, бездіяльністю чи іншими когнітивними формами чи поведінковими патернами особистості. Правосвідомість є основою саморегуляції поведінки індивіда, результатів його дій внаслідок особистісної трансформації та синтезування знань, уявлень та відношень про право.

Наведена структура правосвідомості включає у себе психологічні особливості, ознаки, структурні елементи, мотиваційні чинники, суб'єктивний складник, підходи тощо та визначає необхідні складники, присутні у правосвідомості учасника правовідносин не залежно від рівня та масштабу охоплення правосвідомих представлень.

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF CHARACTERISTICS AND STRUCTURAL ELEMENTS OF PERSONAL LEGAL AWARENESS

Khlon O. M.

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Practical Psychology
Dragomanov Ukrainian State University
Pirogova str., 9, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9733-8531
AlexKhlon@i.ua*

Key words: *legal awareness, legal relations, structure, attitude to law, development.*

The research is aimed at the study of legal awareness, mechanisms of formation of legal awareness, determination of the complex structure of legal awareness, the methodology of which consists of general scientific methods of theoretical analysis, synthesis, and generalization. The purpose of our article is a comprehensive study of the phenomenon of legal awareness in the context of the psychological aspect and the definition of the complex structure of legal awareness, taking into account its most important elements and problematic issues

It was established that knowledge of legal awareness is carried out within the framework of five approaches: structural-functional, formal-logical, sociological, philosophical-epistemological, historical.

Legal consciousness is defined as a separate indivisible component, a categorical essence of consciousness, which forms a relationship to the phenomena and categories of law, its derivatives and variables, in a peculiar way connects the individual with society, by endowing it with ideas about law, as a whole system of value categories and processes with it connected, in a form that is understandable for her, through an understanding of desirable or undesirable forms of actions, a connecting link between requirements, evaluative judgments, ideals and the entire spectrum of legal categories of a group, social formation or society as a whole and ideas, initiatives, drives, inaction or other cognitive forms or behavioural patterns of the individual. Legal awareness is the basis of self-regulation of an individual's behaviour, the results of his actions as a result of personal transformation and synthesis of knowledge, ideas and attitudes about law.

The given structure of legal awareness includes psychological features, signs, structural elements, motivational factors, subjective component, approaches, etc., and determines the necessary components present in the legal awareness of a participant in legal relations, regardless of the level and scale of coverage of legal awareness.

Постановка проблеми. Сучасний світ набуває все більшої і більшої динаміки у питаннях розвитку та потягу до прогресу, освоєння нових технологій та розширення можливостей людини його пізнати. При цьому за необхідності зміни правил та нормативно-правових приписів кінцеве рішення приймається виходячи із факторів впливу усвідомлених чи не усвідомлених на спеціально уповноважену групу або іншого представника певної суспільної формації. Вбираючи кожний інформаційний складник безпосереднього або опосередкованого учасника такого процесу, узагальнюючи інформаційні дані, відповідні особи утворюють у тій чи іншій формі єдину концепцію майбутньої бажаної пове-

дінкової моделі. Така модель, що виражена у схвалюваній суспільством поведінці, стане сходинкою на шляху до процвітання, якщо буде мати реальний, а не формальний характер.

Велика відповідальність, яка виникає у зв'язку із прийняттям таких важливих рішень усіх учасників інформаційного, а потім і діяльнісного процесу ставить високі вимоги не лише до безпосередніх учасників процесу, але і до опосередкованих, якими можуть бути звичайні громадяни, далекі від розуміння глибинних та фундаментальних ідей права та високих правосвідомих устремлень. Як за ефекту доміно, який побічно підтверджується в праві «теорією розбитих вікон»,

запропонованою Джеймсом Вілсоном та Джорджем Келлінгом [33], навіть незначні прорахунки в глобальній перспективі можуть призвести до незворотних змін чи порушень, особливо якщо це стосується суспільних процесів, побудованих на уявленнях про необхідності дотримання загальноправових норм та правил. Саме тому важливим є всебічне розуміння та чітке усвідомлення феномену правосвідомості як цілісної формації, що дозволяє досягнути природу не лише правових явищ, але і їх осягнення та інтерпретацію з позиції як законодавця, так і осіб, що будуть об'єктами та суб'єктами правореалізаційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На цьому етапі варто визначити науковців, які всебічно вивчали проблематику правосвідомості з різних позицій, зокрема О.О. Гулевич, О.О. Голінчик, Л.А. Ясюкова, що вивчали особливості функції, структуру, детермінанти нерозвиненості правосвідомості. Важливі напрацювання в цьому контексті здійснили О.Р. Рагінов, який детально розглянув проблематику класифікації видів правосвідомості, О.М. Столяренко, що науково проаналізував причини злочинності та визначив завдання зміцнення законності та правопорядку, О.В. Кобець, який вивчав правосвідомість з позиції належності до джерел реалізації прав [7].

Водночас психологічний аналіз усіх та насамперед базових характеристик і структурних елементів правосвідомості особистості, на нашу думку, неповною мірою висвітлений у дослідженнях, які надані для ознайомлення в рамках сучасної науки, що спонукало нас всебічно та ґрунтовно дослідити це питання і на підставі цього сформулювати цілісну структуру правосвідомості особистості та визначити мету дослідження, представлену нижче.

З огляду на це можемо сказати, що **метою статті** є всебічне вивчення феномену правосвідомості в контексті психології та визначення комплексної структури правосвідомості із врахуванням найважливіших її елементів та проблемних питань.

Завданнями статті є формулювання комплексної структури правосвідомості, вивчення особливостей розуміння правосвідомості на різних рівнях її функціонування та вивчення особливостей правосвідомої поведінки різних груп молоді.

Методологію дослідження становлять загальнонаукові методи теоретичного аналізу, синтезу, узагальнення, порівняння феномену правосвідомості та визначено класифікацію такої категорії та її класифікаційні ознаки.

Результати дослідження. Правосвідомість базується на розумінні багатьох складників, що утворюють це поняття. Насамперед для розуміння феномену правосвідомості доречно, на

нашу думку, з'ясування розуміння основоположної категорії, на якій базується таке знання, а саме категорії свідомості. Аналіз уявлень низки вчених дозволив нам визначити, що свідомість, на нашу думку, являє собою здатну до розвитку та саморозвитку вищу форму психічного відображення, що є носієм суспільного привласненого суб'єктом досвіду, утворену шляхом відбору із багатьох наративів, за принципом все-або-нічого інформаційну тканину, пов'язану з предметним світом і особистісними сенсами, інстанцію, яка забезпечує організацію психічних процесів, відображення дійсності, відношення до неї, моделювання та перетворення цього світу в процесі діяльності [25; 27; 3]. Д. Чалмерс вказує, що будь-яка система усвідомлює інформацію, в тому випадку, коли вона здатна реагувати на основі цієї інформації, приймати до уваги таку інформацію, або коли вона може використовувати таку інформацію в процесі складного контролю за поведінкою. Зважаючи на це, ми говоримо, що дія свідомо, коли вона навмисна, або що організм свідомий, коли він починає ясно розуміти [26].

У цьому визначенні у разі уважного співставлення ми можемо знайти відчутні аналогії із центральною нервовою системою, яка також являє собою чуттєву тканину тільки, якщо у випадку нервової системи ми говоримо про матеріальний об'єкт, то свідомість є нематеріальним органом, який є віртуально представлений, однак перебуває у тісному взаємозв'язку з об'єктами матеріальними, оскільки є інформаційним базисом, що надає матеріальним об'єктам інформаційний імпульс і вектор дії. Свідомість має низку відмінностей порівняно з центральною нервовою системою, одна з яких та, що вона може ігнорувати або навіть змінювати відношення до подразнення не залежно від вектора діяльності, до чого не здатна матеріальна субстанція нервової системи, оскільки має чіткі параметри власної організації, на відміну від свідомості, яка є лише віртуально представленою і тому є гнучка, навіть якщо це стосується безпосередньої шкоди матеріальному складнику. В цьому відношенні свідомість здатна змінювати маркування подразнення з корисного на шкідливе і навпаки, як, зокрема, це може відбуватися, наприклад, у разі формування цінності колективної мети, що буде іти на шкоду індивідуальному добробуту. Ця функція дає відчутну перевагу людині у взаємозв'язку із суспільством, оскільки змінює її поведінку з лінійної на багатовекторну залежно від особливостей свідомого реагування. Так само, як у квантовій механіці стаціонарна теорія збурень пояснює зміни стану системи зі зміною енергії чи квантові переходи [2]. Тобто один стан перетворюється на інший, так і у психології одна форма уявлень може змінюва-

тись на свою абсолютну протилежність залежно від доцільності таких змін.

Виходячи із розуміння феномену свідомості, ми можемо говорити про невід'ємний складник цієї важливої формації, а саме про правосвідомість. Загалом, пізнання правосвідомості можна здійснювати в рамках таких п'яти підходів: структурно-функціонального, формально-логічного, соціологічного, філософсько-гносеологічного, історичного [21; 9; 6].

Правосвідомість можна розуміти і як різновид свідомості, який дає можливість формувати суб'єктивний образ бажаного чи чинного права; як сукупність емоційно-вольових та інтелектуальних складників індивідуальної, суспільної чи групової свідомості, що виражається в оцінках, перетворенні правової дійсності, регуляції правової поведінки; як форму суспільної свідомості, що відображає правове буття із суб'єктивних образів правових норм та відносин, внаслідок чого інформація про них усвідомлюється, накопичується, зберігається та перетворюється, і в результаті вказаних перетворень створюється правова поведінка, яка у сукупній єдності багатьох індивідів формує та зміцнює державницький механізм; як сукупність ідей, які виражають ставлення до законності і правопорядку, уявлення про правомірність чи неправомірність певного явища; як систему вираження правової дійсності в теоріях, концепціях, правових уявленнях, визначення ролі і місця права у гарантуванні свободи і недоторканості, інших цінностей; як сполучна ланка суспільних відносин з об'єктивним правом, ідей і їх правовим втіленням; як вплив на процеси саморегуляції поведінки результатів діяльності владних органів шляхом формування емоцій, мотивів, почуттів, установок та вольових актів [11; 12; 5; 18; 22; 17].

Своєю чергою правосвідома особистість може визначатися як особистість, що має сформоване уявлення чи суб'єктивний образ права, внаслідок чого інформація про право усвідомлюється, накопичується, зберігається у свідомості цієї особи та перетворюється на правову поведінку, яка є бажаною та ініційованою суспільством у вигляді законів, норм та правил та інших нормативно-правових приписів.

У цьому випадку можемо відзначити, що правосвідомість може виступати в аспекті побудови системи цінностей, мотивів, світогляду людини, як окремий невіддільний складник, розсудливе і виважене прийняття особистістю до виконання або невиконання встановлених суспільством норм поведінки в психологічному вимірі, певна категоріальна сутність свідомості, що формує відношення до феноменів та категорій права, його похідних та перемінних, що своєрідним чином пов'язує осо-

бистість із суспільством шляхом наділення особистості уявлень про право, як цілісну систему ціннісних категорій та процесів із ним пов'язаними, у зрозумілій для неї формі, через розуміння бажаних або небажаних форм діянь, таким чином виступаючи сполучною ланкою між вимогами, оціночними судженнями, ідеалами та всім спектром правових категорій групи, суспільної формації або ж суспільства загалом та уявленнями, ініціативами, посяганнями, бездіяльністю чи іншими когнітивними формами чи поведінковими патернами особистості, що надалі стає основою саморегуляції поведінки індивіда, результатів його дій внаслідок особистісної трансформації та синтезування знань, уявлень та відношень про право.

Надаючи вичерпні характеристики правосвідомості в результаті аналізу знань та уявлень у психологічній та правовій сфері, можемо виокремити такі важливі елементи правосвідомості, які у сукупній єдності утворюють стійку структуру належної правосвідомості всіх учасників правовідносин, серед яких можна виділити ознаки, структурні елементи, психологічні особливості, мотиваційні чинники, суб'єктивний складник, підходи, що визначає необхідні складники, які можуть бути присутні у правосвідомості кожного учасника правовідносин не залежно від рівня та масштабу охоплення правосвідомих представлень. Така структура визначає необхідні елементи правосвідомості кожного учасника правовідносин не залежно від рівня та масштабу охоплення правосвідомих представлень. Виходячи із розуміння вищенаведеної комплексної структури, можемо говорити про наявну повну модель правосвідомості кожного відповідного рівня і структурного елементу.

Тут ми можемо говорити про такі, наприклад, рівні, як часовий (момент, період дії (наприклад, правового циклу правового явища, договору, провадження тощо), чітко визначений часовий проміжок (година, день, місяць, рік, етап)), масштабний (індивідуально визначена думка особи, особа як представник сукупності уявлень, група як сукупність осіб, суспільство як системоутворююче об'єднання груп, цивілізація як уявлення про суспільство в часовому, просторовому та когнітивно-діяльнісному аспекті), синтезуючий (загальнофілософські уявлення про модель права та правосвідомості, представлення в рамках певних галузей знань, міждисциплінарні уявлення про закони та право, уявлення в рамках певних окремо визначених наук, внутрішньонаукові спеціальні розуміння законів і закономірностей, усвідомлення типових випадків застосування законів, право та правил, приватні уявлення про окремі артефакти та виключення із загальноправової дійсності), що входить у загальну єдину систему правосвідомих представлень, яка своєю чергою

породжує єдиний дієвий механізм застосування права як дієвого та єдино правильного інструменту побудови цивілізованого суспільства.

Маємо говорити про побудову суспільства як прямий наслідок слідування доцільних, дієвих та відповідних законів, правил і норм, які у поєднанні із розумінням, усвідомленням та психоемоційним прийняттям і стануть необхідним результатом правосвідомих уявлень на кожному із відповідних рівнів починаючи із найменших його випадків і закінчуючи глобальними та всеохоплюючими. Сама ж правосвідома поведінка членів суспільства, залучених до побудови такого цивілізованого суспільства, буде залежати від багатьох факторів. Водночас, знаючи закони утворення біологічних структур як складних систем, то по аналогії можна передбачити дієвість правового механізму, виходячи із прогнозованих дій його побудови, базисом формування якого є саме колективна дія правосвідомості окремих індивідів. Так, з огляду на те, що сучасна наука визначає будь-який біологічний об'єкт фрактальною структурою, для якої утворюючою є материнська клітина, а молекула ДНК кодує структуру і розвиток усього організму, так само відображення правосвідомості узагальненої сукупності типових представників генеральної сукупності формуватиме правосвідомість індивідів, об'єднуючи все це утворення в єдину цілісну структуру, яка буде у свій сукупній єдності формувати правосвідомість суспільства, як типовий зразок, у межах якої будуть розумітися вимоги до кожного окремо взятого індивіда, та право як цілісна система таких вимог [19]. При цьому, однак, не виключаються індивідуальні розбіжності, які будуть наявні у правосвідомості окремо взятої особи, зважаючи на суто індивідуальний характер свідомості кожного індивіда. На кожному етапі життя людина з огляду на наявне право його оцінює і прогнозує свою поведінку. Саме тому правосвідомість кожного індивіда не лише може відрізнятись від інших, але і схильна до динамічних видозмін. Її характеристиками є залежність від певних ситуацій у суспільстві. На неї впливають політичні, економічні, етичні, релігійні, моральні фактори тощо [13].

З огляду на це, повертаючись до наукового комплексного розуміння цілісної структури правосвідомості, варто згадати про врахування усіх її необхідних елементів та виокремлення структурних зв'язків, які є об'єднувачим фактором поєднання такої правосвідомості у чітку систему та комплекс взаємозалежних елементів, які як єдиний неподільний механізм зумовлюють плеяду процесів. Ці процеси зрештою призводять до закономірного та зумовленого стійким причинно-наслідковим зв'язком результату, який і є тим

важливим і базовим рушієм суспільного розвитку та становлення цивілізаційної сутності суспільства загалом та окремого індивіда як представника такого суспільства.

Виходячи із вищевказаного, визначимо, що, розкриваючи наукові уявлення щодо структурної побудови правосвідомості, можна відзначити, що в рамках аналізу наукових уявлень до структурних елементів правосвідомості входять абстрактні, нематеріальні, суспільні утворення, зокрема, такі як правові категорії, ідеї, концепції, погляди, патерни правової поведінки, правова оцінка, уявлення про правові норми, приписи, положення, морально-правові сутності, зокрема совість, честь, гідність, правові переконання, емоції, почуття, відношення, що є поєднанням раціонального та чуттєвого.

Ознаками правосвідомості є те, що правосвідомість є особливою формою суспільної свідомості; її носіями є суб'єкти права; її об'єктом є ставлення до правових явищ, оцінок, законів, рішень; може виступати важливим фактором праворозуміння та розвитку права; прямо чи опосередковано впливає на правовий вибір та ухвалення рішення щодо додержання або порушення правових норм [23]; прагне до об'єктивного відображення суспільного буття; є синергетичною дійсністю політичної, філософської, моральної форм свідомості; є індивідуально визначеним систематизованим відображенням уявлень, суджень, понять, концепцій, теорій, програм системи права, а також емоцій та почуттів, викликаних правовими подіями; є зумовленою соціально-економічним устроєм того суспільства, яке її формує, його рівнем розвитку і культури; формується за рахунок правового виховання та культури, елементами яких є ідеологічні елементи та складники [4]; проявляється у кожному акті юридично значимої поведінки у вигляді правової інтерпретації із визначеною мовою, критеріями та способами оцінок, цілями та засобами.

Важливим є виконання в рамках розуміння право свідомого відношення досліджень, спрямованих на вивчення природи психоемоційного ставлення до права. Наприклад, у рамках дослідження особливостей правової свідомості міської та сільської молоді, в рамках якого було опитано 577 осіб віком від 16 до 25 років різної гендерної приналежності, з яких 220 осіб були залучені із сільської місцевості, а 357 – з міської, було встановлено, що важливим психологічним чинником формування правосвідомості молоді є цінності спільноти, в якій перебуває та виховується особа. В дослідженні було виокремлено два фактори, об'єднані по 45,5% та 48,2% сукупної дисперсії. Перший фактор «Захисна функція закону» включив 22,8% внеску до загальної дисперсії, а другий «Надійність закону» включив 22,6% для

сільської молоді. Перший фактор «Досконалість закону» включив 37,1%, другий фактор «Гуманізм закону» включив 11,1%. З огляду на вищевказане дослідження було з'ясовано, що сільська молодь більше за міську схильна до правового реалізму, конформізму та ідеалізму, а відображення правових явищ у них базується на емоційній основі. Міська ж молодь тяжіє до раціональності та стереотипності. Такі висновки пояснюють відмінність у схильності до правопорушень, яка серед міської молоді – 44,4%, а у сільської – 32,7%. Про недостатність правових знань вказали 79,2% усіх респондентів. Обидві категорії опитуваних однаково високо визначають низький рівень правових знань, саме тому маємо говорити про доцільність підвищення ролі правової просвіти з метою формування стійкого уявлення про роль права у суспільному житті кожного індивідуума [14].

Похідними від реалізації діяльнісного складника правосвідомості Г.О. Попадинець вважав такі правові цінності, як рівність, справедливість, честь, свобода, гідність [1; 15]. Правосвідомість є основою для правотворчої діяльності, забезпечує злагожену, чітку та неухильну роботу юридичних установ, що забезпечується прагненням до об'єктивності, незважаючи на постійну наявність суб'єктивного складника спеціаліста у сфері права.

З урахуванням мотиваційного складника розуміння правосвідомості ми також погоджуємося з Я.С. Посоховою, яка вважає правосвідомість необхідною умовою готовності індивіда до виконання правових і соціальних приписів та норм, та О.О. Барабашем, який вважає правосвідомість головною передумовою внутрішньої готовності індивіда до процесів правореалізації норм та приписів [8; 16; 1]. В контексті цього важливим питанням, що потребує дослідження, є формування правосвідомості у працівників правоохоронних органів та осіб, які мають відношення до здійснення правосуддя. Тут важливо звернути увагу на належну професійну підготовку та морально-психологічну стійкість працівників правоохоронних органів з метою формування належної ефективності у сфері захисту інтересів правопорядку та, як наслідок, підкріплення стійкості правосвідомих уявлень у молодого покоління [20; 24]. Також суттєвого значення набуває врахування у розумінні

правосвідомого відношення до дій та правосвідомої поведінки осіб, які мають відношення до виконання професійних функцій у сфері правоохоронної та правозастосовчої діяльності, їх індивідуальних та колективних психофізіологічних особливостей. Так, зокрема, під час окремих зарубіжних досліджень правосвідомої поведінки суддів було встановлено, що перед обідом судді більш схильні до уникнення виправдувальних присудів. З огляду на це низка вчених вказує на те, що оскільки розумове виснаження справді робить такий величезний вплив на реальне життя, то в питаннях забезпечення правосуддя безпосередньо перед обідньою перервою може спостерігатися необ'єктивне вирішення справ [28; 31; 29; 30; 32].

Висновки. Грунтуючись на результатах вивчення феномену правосвідомості в контексті психології, подано структуру, що включає у себе ознаки, структурні елементи, психологічні особливості, мотиваційні чинники, суб'єктивний складник, підходи до вивчення правосвідомості.

Складники правосвідомості є обов'язковим елементом поведінки учасника правовідносин не залежно від рівня та масштабу охоплення правосвідомих уявлень. Визначені складники дозволяють встановити категоріальну приналежність, фактори та межі трансформації, а також всебічну характеристику правосвідомості як необхідного елементу, суб'єктивного відображення права та, як наслідок, правової поведінки, на що має звернути увагу законотворець у разі досягнення важливих суспільних цілей.

З метою побудови чіткої систематизованої та упорядкованої правосвідомості та правильного вектора її застосування доцільне застосування таких заходів, як правове виховання, правове просвітництво, залучення громадян до участі в опитуваннях на добровільній основі, правове регулювання діяльності засобів масової інформації, викорінення сцен насилля та іншої аморальної поведінки з відеоконтенту, контроль за вихованням правосвідомості у закладах освіти, підтримка громадських і демократичних ініціатив.

Перспективою подальших розвідок у дослідженнях правосвідомості вважаємо вивчення механізмів формування правосвідомих уявлень у динаміці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базарник М. В. Сучасний стан досліджень професійної правосвідомості судді. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. № 29. С. 344–350.
2. Бродин О. М. Теоретична фізика. Квантова механіка : навчальний посібник для здобувачів ступеня бакалавра за спеціальністю 104 «Фізика та астрономія». Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2022. 233 с.
3. Дробот О. В. Професійна свідомість керівника : навчальний посібник. Київ : Талком, 2016. 339 с.
4. Жиголкін І. Роль і значення правосвідомості в структурі трудових правовідносин. *National Law Journal: Theory and Practice L.L.C.* 2015. № 1. С. 104–107.

5. Калиновський Ю. Суспільна правосвідомість у державотворчому процесі України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 2. С. 30–40.
6. Ключкович В.Ю. Теоретико-правова характеристика правозастосовної діяльності органів судової влади : дис. ... д. філософ. : 081 «Право». Дніпро. 2021.
7. Кобець О. В. Моделювання процесу розвитку еколого-правової свідомості суб'єктів природоохоронної діяльності. *Вісник Одеського національного університету*. Том 20. Випуск 2 (36). Частина 2. 2015. С. 78–91.
8. Ковальська В. Місце і роль професійної правосвідомості у різних видах юридичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право* : науково-практичний господарсько-правовий журнал. 2016. 2. № 12. С. 206–211
9. Коцкулич В. В. Формування професійної правосвідомості судді та суддівського розсуду: організаційний та праксеологічний аспекти : автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Київ. 2018. 20 с.
10. Лягута О. М. Підвищення рівня правової свідомості працівника Національної поліції як запорука ефективного проведення реформи органів МВС. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : збірник наукових праць. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС. 2018. 246 с.
11. Макар Л. М. Формування правосвідомості майбутнього вчителя правових дисциплін у педагогічних університетах : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Запоріжжя. 2009. 23 с.
12. Михайліна Т. Правосвідомість у правовій системі: кібернетичний та синергетичний аспекти. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 8. С. 150–155.
13. Нагорняк С. В. Педагогічні умови формування правосвідомості студентів за спеціальністю правознавство у процесі виховної роботи коледжу : дис... канд. пед. наук : 13.00.07. Вінниця. 2018.
14. Панченко Т. С. Особливості правової свідомості міської та сільської молоді. *Актуальні проблеми психології*. 2017. № 44 (7). С. 213–222.
15. Попадинець Г. О. Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 422–427.
16. Посохова Я. С. Емпіричне дослідження правосвідомості майбутніх працівників поліції. *Право і Безпека*. 2016. № 2 (61). С. 135–140.
17. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Харків : Консул. 2005. 160 с.
18. Старикова С. І. Місце правової доктрини у структурі правосвідомості. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 31.
19. Стринадко М. Т. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Основи теорії систем». Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 2022. 162 с.
20. Хлонь О. М. Підвищення ефективності професійно-психологічної підготовки працівника правоохоронних органів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2021. №. 4. С. 103–109.
21. Хопта С. Ф. Теоретико-правові аспекти професійної правосвідомості судді та її роль в ухваленні судових рішень: дис ... канд. юрид. наук. Київ. 2017. 250 с.
22. Цуркан О. В. Правова свідомість працівника міліції: теоретико-правове дослідження : автореферат дис... канд. юр. наук. Львів. 2013. С. 16.
23. Черкас М. Є. Актуальні проблеми формування правосвідомості в Україні. *Право та інновації*. 2015. № 4. С. 169–175.
24. Ярещенко О. В. Умови розвитку морально-психологічної стійкості співробітників Національної поліції України. *Науковий вісник ХДУ*. 2019. № 3. С. 193–198.
25. Andrea Eugenio Cavanna, Andrea Nani. *Consciousness*. Springer. Berlin, Heidelberg. 2014. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-662-44088-9>
26. Chalmers David J. Facing up to the problem of consciousness. *Journal of consciousness studies*. 1995. 2.3: 200–219.
27. Wallace R. What is Consciousness? In: *Consciousness*. Springer. Boston, MA. 2005. URL: https://doi.org/10.1007/0-387-25244-4_1
28. Chin J. M. Law and psychology must think critically about effect sizes. *Discov Psychol* 3, 3. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/s44202-022-00062-2>
29. Chatziathanasiou K. Beware the lure of narratives: “hungry judges” should not motivate the use of “artificial intelligence” in law. *German Law J.* 2022; 23(4):452–464. URL: <https://doi.org/10.1017/glj.2022.32>
30. Glöckner A. The irrational hungry judge effect revisited: simulations reveal that the magnitude of the effect is overestimated. *Judgm Decis Mak.* 2016; 11(6):601

31. Lakens D. (2022). Effect sizes improving your statistical inferences. 2022. URL: https://lakens.github.io/statistical_inferences/effectsize.html
32. Weinshall_Margel K, Shapard J. Overlooked factors in the analysis of parole decisions. *Proc Natl Acad Sci.* 2011; 108(42): E833–E833. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.1110910108>
33. Wilson J. Q., Kelling G. L. Broken windows. The police and neighborhood safety. 1981. URL: http://www.manhattaninstitute.org/pdf/_atlantic_monthly-broken_windows.pdf.

REFERENCES

1. Bazarnyk, M. V. (2021). Suchasnyi stan doslidzhen profesiinoi pravosvidomosti suddi [The current state of research on the professional legal awareness of judges]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava.* № 29. P. 344–350 [in Ukrainian].
2. Brodin, O. M. (2022.) Teoretychna fizyka. Kvantova mekhanika [Theoretical physics. Quantum mechanics]. Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho. 233 p. [in Ukrainian].
3. Drobot, O. V. (2016). Profesiina svidomist kerivnyka: navchalnyi posibnyk [Professional consciousness of the manager]. Kyiv : Talkom, 2016. 339 p. [in Ukrainian].
4. Zhyholkin, I. (2015). Rol i znachennia pravosvidomosti v strukturі trudovykh pravovydnosyn [The role and significance of legal awareness in the structure of labor relations]. *National Law Journal: Theory and Practice L.L.C.* № 1. S. 104–107 [in Ukrainian].
5. Kalynovskiy, Yu. (2016). Suspilna pravosvidomist u derzhavotvorchomu protsesi Ukrainy [Public legal awareness in the state-building process of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics.* № 2. S. 30–40 [in Ukrainian].
6. Kliuchkovych, V. Iu. (2021). Teoretyko-pravova kharakterystyka pravozastosovnoi diialnosti orhaniv sudovoi vlady [Theoretical and legal characteristics of law enforcement activities of judicial authorities]. Kandydatska dysertatsiia [Candidates dissertation]. Dnipro [in Ukrainian].
7. Kobets, O. V. (2015). Modeliuvannia protsesu rozvytku ekoloho-pravovoi svidomosti sub'ektiv pryrodookhoronnoi diialnosti [Modeling the process of development of environmental and legal awareness of subjects of nature protection activity]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Odessa National University.* Tom 20. Vypusk 2(36). Chastyna 2. S. 78–91 [in Ukrainian].
8. Kovalska, V. (2016). Mistse i rol profesiinoi pravosvidomosti u riznykh vydakh yurydychnoi diialnosti [The place and role of professional legal awareness in various types of legal activity]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo: nauково-praktychnyi hospodarsko-pravovyi zhurnal – Entrepreneurship, economy and law: a scientific and practical economic and legal journal.* 2. № 12. P. 206–211 [in Ukrainian].
9. Kotskulych, V. V. (2018). Formuvannia profesiinoi pravosvidomosti suddi ta suddivskoho rozsudu: orhanizatsiinyi ta prakseolohichnyi aspekty [Formation of a judges' professional legal awareness and judicial discretion: organizational and praxeological aspects] : Avtoreferat kandydatskoi dysertatsii [Abstract of thesis candidates' dissertation]. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
10. Liahuta, O. M. (2018). Pidvyschennia rinvnia pravovoi svidomosti pratsivnyka Natsionalnoi politzii yak zaporuka efektyvnoho provedennia reformy orhaniv MVS [Increasing the level of legal awareness of the National police officer as a guarantee of effective reform of the Ministry of Internal Affairs]. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy: zb. nauk. pr.* [Training of police officers in the conditions of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: a collection of scientific works]. Kharkiv : KhNUVS, 246 s [in Ukrainian].
11. Makar, L. M. (2009). Formuvannia pravosvidomosti maibutnoho vchytelia pravovykh dystsyplin u pedahohichnykh universytetakh [Formation of legal awareness the future teacher of legal disciplines in pedagogical universities] : Avtoreferat kandydatskoi dysertatsii [Abstract of thesis candidates' dissertation]. Zaporizhzhia. 23 s. [in Ukrainian].
12. Mikhailina, T. (2019). Pravosvidomist u pravovii systemi: kibernetychnyi ta synerhetychnyi aspekty [Legal awareness in the legal system: cybernetic and synergistic aspects]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law.* № 8. S. 150–155 [in Ukrainian].
13. Nahorniak, S. V. (2018). Pedahohichni umovy formuvannia pravosvidomosti studentiv za spetsialnistiu pravoznavstvo u protsesi vykhovnoi roboty koledzhu [Pedagogical conditions for the formation of legal awareness students majoring in jurisprudence in the process of educational work college]. Kandydatska dysertatsiia [Candidates dissertation]. Vinnytsia [in Ukrainian].
14. Panchenko, T. S. (2017). Osoblyvosti pravovoi svidomosti miskoi ta silskoi molodi [Peculiarities of legal awareness of urban and rural youth]. *Aktualni problemy psykholohii [Peculiarities of legal awareness of urban and rural youth],* 44 (7). P. 213–222 [in Ukrainian].

15. Popadynets, H. O. (2016). Pravosvidomist i pravova kultura yak chynnyky stanovlennia hromadianskoho suspilstva [Legal awareness and legal culture as factors in the formation of civil society]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika» – Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”*. № 850. P. 422–427 [in Ukrainian].
16. Posokhova, Ya. S. (2016). Empyrychne doslidzhennia pravosvidomosti maibutnikh pratsivnykiv politsii [An empirical study of legal awareness of future police officers]. *Pravo i Bezpeka – Law and Security*. № 2(61). P. 135–140 [in Ukrainian].
17. Rabinovych, P. M. (2005). Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Basics of the general theory of law and the state]. Kharkiv : Konsul, 160 s. [in Ukrainian].
18. Starykova, S. I. (2020). Mistse pravovoi doktryny u strukturi pravosvidomosti [Mistse pravovoi doktryny u strukturi pravosvidomosti]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys – South Ukrainian legal journal*. № 1 [in Ukrainian].
19. Strynadko, M. T. (2022). Konspekt lektsii z navchalnoi dystsypliny «Osnovy teorii system» [Synopsis of lectures on the educational discipline “Fundamentals of systems theory”]. Chernivetskyi natsionalnyi Universytet imeni Yurii Fedkovycha. 162 s. [in Ukrainian].
20. Khlon, O. M. (2021). Pidvyschennia efektyvnosti profesiino-psykholohichnoi pidgotovky pratsivnyka pravookhoronnykh orhaniv [Increasing the effectiveness of professional and psychological training for law enforcement officers]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*. №. 4. P. 103–109 [in Ukrainian].
21. Khopta, S. F. (2017). Teoretyko-pravovi aspekty profesiinoi pravosvidomosti suddi ta yii rol v ukhvalenni sudovykh rishen [Theoretical and legal aspects of a judges’ professional legal awareness and its role in making court decisions]. Kandydatska dysertatsiia [Candidates dissertation]. Kyiv. 250 p. [in Ukrainian].
22. Tsurkan, O. V. (2013). Pravova svidomist pratsivnyka militsii: teoretyko-pravove doslidzhennia [Legal awareness of a police officer: a theoretical and legal study]. Avtoreferat kandydatskoi dysertatsii [Abstract of thesis candidates’ dissertation]. Lviv. 16 s. [in Ukrainian].
23. Cherkas, M. Ye. (2015). Aktualni problemy formuvannia pravosvidomosti v Ukraini [Actual problems of formation of legal awareness in Ukraine]. *Pravo ta innovatsii – Law and innovation*. № 4. S. 169–175 [in Ukrainian].
24. Yareschenko, O. V. (2019). Umovy rozvytku moralno-psykholohichnoi stiičnosti spivrobotnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Conditions for the development of moral and psychological stability of employees of the National Police of Ukraine]. *Naukovyi visnyk KhDU – Scientific Bulletin of KhSU*. № 3. P. 193–198 [in Ukrainian].
25. Andrea Eugenio Cavanna, Andrea Nani (2014). *Consciousness*. Springer. Berlin, Heidelberg. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-662-44088-9>
26. Chalmers, David J. (1995). Facing up to the problem of consciousness. *Journal of consciousness studies*, 2.3: 200–219.
27. Wallace R. (2005). What is Consciousness? In: *Consciousness*. Springer. Boston, MA. DOI: https://doi.org/10.1007/0-387-25244-4_1
28. Chin, J. M. (2023). Law and psychology must think critically about effect sizes. *Discov Psychol.* 3, 3. DOI: <https://doi.org/10.1007/s44202-022-00062-2>
29. Chatziathanasiou, K. (2022). Beware the lure of narratives: “hungry judges” should not motivate the use of “artificial intelligence” in law. *German Law J.* 23(4): 452–464. DOI: <https://doi.org/10.1017/glj.2022.32>
30. Glöckner, A. (2016). The irrational hungry judge effect revisited: simulations reveal that the magnitude of the effect is overestimated. *Judgm Decis Mak.* 11(6): 601.
31. Lakens, D. (2022). Effect sizes improving your statistical inferences. Retrieved from: https://lakens.github.io/statistical_inferences/effectsize.html
32. Weinshall-Margel, K., Shapard, J. (2011). Overlooked factors in the analysis of parole decisions. *Proc Natl Acad Sci.* 108(42): E833–E833. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1110910108>
33. Wilson, J. Q., Kelling. G. L. (1981). Broken windows. The police and neighborhood safety. Retrieved from: http://www.manhattaninstitute.org/pdf/_atlantic_monthly-broken_windows.pdf